

■
**MEDENİYET İNŞASINDA
TASAVVUFUN ROLÜ**

The Role Of Sufism in Establishment Of The Civilization

Prof. Dr.
HİMMET KONUR
Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Öz

Medeniyet en etkili ve güçlü beşerî faaliyet alanıdır. İnsan hayatıyla ilgili her şey medeniyet oluşumuna müspet veya menfi etki eder. Din ve dini kurumlar geçmişten günümüze medeniyet inşasında özel öneme sahip olagelmıştır. Bundan ötürü bazı medeniyetler dinlere nispet edilir. İslam medeniyeti de bunlardan biridir. İslam medeniyetinin inşasında İslam ilimlerinden her birinin özel etkisinden bahsedilebilir. Tarihî durum göz önünde bulundurulduğunda bunlar içinde en etkiselinin tasavvuf olduğu söylenebilir. Bu çalışmada önce medeniyetin ne olduğu ve belli başlı unsurları daha sonra ise tasavvufun medeniyete katkı potansiyeli üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Medeniyet, İslam Medeniyeti.

Abstract

Civilization is the most effective and powerful human activity area. Everything about human life has a positive or negative impact on the civilization. Religion and religious institutions have had special qualifications in the process of civilization construction. For this reason, some civilizations have been called the name of religion. For example, Islamic civilization is one of them. This civilization has been influenced by all the Islamic sciences. Given the historical situation, it can be said that the most effective of these is mysticism. In this study, firstly the definition of civilization and its main elements are described and then the potential effect of mysticism on civilization is emphasized.

Key words: Civilization, Sufism, Islamic Civilization.

Giriş

Tasavvuf İslam inanç sistemine ait bir kavramdır. Onun medeniyet inşasındaki rolü denilince -her ne kadar medeniyeti beynelmil olarak değerlendiren yaklaşımlar bulunsada- öncelikle İslam medeniyetinin anlaşılması gerekir. “İslam medeniyeti” ise geçmişte var olan, eski gücünü ve etkinliğini kaybetmekle birlikte günümüzde varlığını sürdüren ve gelecekte de var olma potansiyeli taşıyan bir gerçekliktir. Bu nedenle tasavvufun, bu medeniyetin inşasına etkisini geçmiş, günümüz ve gelecek olmak üzere üç ayrı kategoriye dikkate alarak değerlendirmek gerekir.

Medeniyet genellikle kültür kavramıyla birlikte ele alınır. Bu iki kavramın ne olduğuna ve aralarında nasıl bir ilişki bulunduğuna dair farklı görüşler bulunmaktadır. Bu durum farklı kültür ve medeniyet tanımları yapılmasına, hangisinin hangisine kaynaklık ettiğine, her birinin kaynak ve unsurlarının ne olduğuna dair tartışmalara sebep olmuştur. Her iki kavramla ilgili olan “din”in ve dinî unsurların medeniyet inşasına etkisi de tartışılan konular arasına girmiştir.

Bu yazıda bu tartışmalara girilmeksizin İslam düşüncesine ait bir kavram olan tasavvufun medeniyet inşasına katkı potansiyeli üzerinde durulacaktır. Bu noktada peşinen belirtmek gerekir ki -her ne kadar dinlere de nispet edilse de- kültür ve medeniyet dinin kendisi değil din ile ilgili kavramlardır. Hangi inanç sistemine dayanırsa dayanırsa sonuçta beşere ait ürünlerdir.

Medeniyet denilince kastedilen aşağı yukarı aynı şey olmakla birlikte birbirinden farklı medeniyet tanımları ve yaklaşımları vardır. Kavram kargaşasına yol açmamak için öncelikle benimsemiş olduğum medeniyet anlayışı hakkında bilgi vermek isterim. Yılmaz Özakpınar’a göre “medeniyet, inanç ve ahlâk nizamıdır. İnanç, medeniyetin ruhsal temeli, ahlâk nizamı ise toplumsal temelidir.” Bu teoriye göre “İnanç, medeniyet kaynağı olması bakımından bilinçli, soyut ve rasyonel bir zihin düzeyi olup insanın bütün ruhunu kavrar; insanın tabiat, hayat ve hayat ötesi ile ilişkilerini aydınlatır ve bir ahlâk nizamını öngörür.”¹

¹ Yılmaz Özakpınar, *Kültür ve Medeniyet Anlayışları ve Bir Medeniyet Teorisi*, İstanbul 1997, s. 55, 57.

Bu noktada her inanç veya ahlak nizamının medeniyet doğurup doğurmayacağı meselesi karşımıza çıkmaktadır. Her topluluğun şu veya bu şekil ve düzeyde bir inanç veya ahlak nizamı bulunur. Ancak bunlar medeniyet kuracak vasıfta veya güçte olmayabilir.

Medeniyet inşası için inanç ve ahlak nizamının muhtevası kadar bunları benimsediği iddiasında olan topluluğun özellikleri de önem arz etmektedir. Aynı inanç ve ahlak nizamını benimsediği halde medeniyet inşasına katkıda bulunmayan/bulunamayan bilakis engel olan topluluklardan bile bahsedebiliriz. İslam tarihinde Hariciler ve bazı bedevî toplulukların durumu buna örnek gösterilebilir.² Vaktiyle medeniyet kuran toplulukların zamanla bu özelliğini yitirdikleri de izahatandır.³ Demek ki medeniyet inşasına aday toplulukların belli özellikler taşıması gerekir. Ahmet Cevdet Paşa bu işin ön adımı olarak devletleşmeyi görür. Ona göre “Önce devlet kurulur, insanlar düşman korkusundan âzad olurlar. Sonra ‘ihtiyacat-ı beşeriyelerini tahsile’ ve ‘kemalât-ı insaniyelerini tekmile’ koyulur, yani medenileşirler.”⁴ Ona göre, medeniyet inşası için güvenliği sağlayacak bir devletin bulunması ve beşeri ihtiyaçların karşılanması ön şarttır. Bundan sonra insanın duygu, düşünce ve ahlakının geliştirilmesi ve olgunlaştırılması gelir. Bu düzenek kurulduğunda medeniyet ortaya çıkar. Cevdet Paşa’nın tespitlerinden hareketle medeniyet inşası için daha işin başında “inanç ve ahlak nizamı” ile “devlet” arasında sağlıklı bir ilişki ve uyumun gerekliliğinden söz edebiliriz. Devletin sağladığı güven ortamı halkın ihtiyaçlarını karşılamalarına ve kendilerini geliştirmelerine zemin hazırlayacaktır.

Toplumu oluşturan bireyler, benimsedikleri inanç ve ahlak nizamının öngördüğü biçimde, içgüdülerinden gelen eğilimleri ve bencil istekleri kontrol altına almalıdır. Bu kontrolü başaramayan topluluklar

² İslam düşüncesinde farklı din anlayışları ve bu anlayışların doğurduğu sonuçlar hakkında bkz.: Sönmez Kutlu, “İslam Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu”, *İslamiyat*, Ekim-Aralık 2001, c. IV, sayı: 4, ss. 15-36.

³ İbn Haldun bedevî toplulukların zamanla hadarileştiklerini, hadarî olanların da bu özelliklerini yitirdiklerini belirtmiştir. Bkz.: İbn Haldun, *Mukaddime*, haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul 1988, ss. 415-429.

⁴ Ahmet Doğan İlbey, “Ahmet Cevdet Paşa’nın fıkıh üstü Medeniyet-i Cedide’si”, 04 Nisan 2017 *Terkip ve İnşa Dergisi*; <http://www.fikirteknesi.com/ahmet-cevdet-pasanin-fikih-ustu-medeniyet-i-cedidesi-2/>

medeniyet kuramaz. Medeniyet kurucu inanç ile bu nitelikte olmayan inanç arasındaki fark ilkinin muhakeme konusu olacak şekilde bilinçli ve rasyonel olarak zihinde temsil edilmesi, ikincisinin ise üzerinde muhakeme yürütülmeyen bir duygusal reaksiyon olarak kalmasıdır.⁵

Toynbee'ye göre medeniyet, ne yeni ülkeler fethetmekle, ne de teknolojik zaferlerle gelişir. Medeniyetin büyümesi, kendi kendini tayin etme (self-determination), kendi kendini biçimlendirme (self-articulation) imkânlarının gittikçe artması ve toplum değerlerinin manevileşmesi demektir. Medeniyet beşer mahsulü olmakla beraber herhangi bir kişinin mahsulü değildir. Toynbee, medeniyetin, yaratıcı bir azınlıkla çok sert olmayan bir çevrenin eseri olduğunu söyler. Çevre her gün bu yaratıcı azınlığa sorular sorar, bu azınlık o soruları cevapladığı/çözdüğü sürece medeniyet yaşamını sürdürür.⁶ Bu, sürekli bir diyalogdur ve medeniyetin ömrünü belirleyen şey, bu cevaplardaki isabet ya da isabetsizliktir. Toynbee, yaratıcı azınlığın gücü kaybolmaya başlayınca medeniyetlerin çöküşünün de başladığını söyler. Karizması ve gücü kaybolan azınlık, artık çevrenin sorularına cevap veremez; bunun sonucu olarak da medeniyet üstesinden gelemediği bir tehditle karşılaşarak yıkılır.⁷

Aslında yaratıcı azınlığı yaratan da toplumun kendisidir. İşler kötü gitmeye başlayınca mesele fasit bir daireye dönüşür: Suçlu, yaratıcı azınlığı yaratamayan toplum mudur yoksa toplumun sorularına cevap veremeyen yaratıcı azınlık mıdır? Bu süreçte ikisinin de sorumluluğu bulunmakla birlikte bu fasit daireden çıkışta, Toynbee'nin “yaratıcı azınlık” dediği iyi yetişmiş zümreye daha çok iş düştüğü de kesindir.

İslam dünyasında bu konuda siyasetten büyük beklentiler olduğu, hatta bazı siyasî oluşumların kendisini bu işin baş aktörü olarak gördüğü, siyaset dışındaki çabaları küçümsemediği de gözlenmektedir.⁸

⁵ Yılmaz Özakpınar, *Bir Medeniyet Teorisi Kültür ve Medeniyete Yeni Bir Bakış*, İstanbul 2013, s. 49, 59.

⁶ Kanaatimce Toynbee'nin “soru” ile ifade ettiği şeye sorun ve ihtiyaçları da dâhil etmek gerekir. Yaratıcı azınlık sadece cevap vermekle kalmaz yerine göre soru sordurur, sorun çıkarır ve ihtiyaçları hissettirir. Aynı zamanda bunları çözmeye girer. İnsanın ihtiyaçları sınırsız olduğu için bu soru-cevap faslının sürekliliğinden söz edebiliriz.

⁷ Muhittin Bilge, “Nurettin Topçu'nun Kültür ve Medeniyet Anlayışı”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi (TSA)* / Yıl: 13, sayı: 1, Nisan 2009, s. 95.

⁸ Bu halet-i ruhiyeyi yansıtmaması bakımından merhum Necmeddin Erbakan'ın, öğrencileri siyasete sokmaması için kendisiyle görüşen zamanın Yüksek İslam Enstitüsü hocalarına

Merhum Erol Güngör gibi bu görüşe katılmayanlar da bulunmakla birlikte henüz onların yeterli sayıda oldukları söylenemez. O, şu tespitlerde bulunmuştu: “Medeniyetleri politikacılar yaratmaz; medeniyet âlimlerle sanatkarların işidir. Yeni bir İslam medeniyeti de elbette ilim, fikir ve sanat eseri yaratanların omuzlarında yükselecektir. Eğer onların gayretleriyle Müslümanlar arasında bir silkinme ve kalkınma olursa, siyasî hedef kendiliğinden gerçekleşecektir.”⁹ Medeniyet inşasında ilim, fikir ve sanat adamlarının rolünü küçümseyen her türlü siyasî tutum medeniyet bu sürece menfî etkide bulunacaktır.

Her insan topluluğu medeniyet kurabilme istidadına sahip olmakla birlikte bunu gerçekleştirebilmesi için belli şartları yerine getirmesi bir başka deyişle belli bir olgunluğa erişmesi gerekir. Medeniyet arzusunun vazgeçilmez bir ihtiyaç halini alması bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu arzu toplumun fertlerini hiçbir zaman terk etmeyen bir ruh halini aldığı anda medeniyet ortaya çıkmaya başlar. Özakpınar’ın tasarımına göre “medeniyet, insanı biyolojik bencilliğinin ve ferdi heveslerinin üstüne çıkaran bir ruhsal ve toplumsal yükseliştir.” “Bu temeller üzerinde bir araya gelmenin bilincini ve güvenini duyan insanlar, o inanç ve ahlak nizamını yaşatacak devlet teşkilatını ve iktisadi yapıyı kurar.” “Medeniyetin ruhsal temeli inanç, toplumsal temeli ise o inançtan kaynaklanan ahlak nizamıdır.” “Bütün medeniyetler bir inanç ve ahlak nizamı koymuştur.” “Bir inanç, ona ortaklaşa inanan insanlara bir ruh ve bir heyecan vermekle kalmaz; o insanların ilişkilerini düzenleyen bir hayat tarzını, bir ahlak nizamını da beraberinde getirir.”¹⁰ Burada inançla kastedilenin herhangi bir dinden ibaret olmadığını göz ardı etmemek gerekir. “Kim neye inanıyorsa, o inançtır. Neye göre hareket ediyorsa o ahlaktır.”¹¹ Bu anlamda inanç bir varlık ve hayat felsefesidir.

hitaben söyledikleri manidardır. Şöyle demiştir: “Allah, önümüzdeki seçimde bana şu kadar milletvekili lütfederse iktidarımızdan altı ay sonra İstanbul’da, ince çorapla gezen bir kadın göremezsiniz. Ben altı aydan söz ediyorum, siz yıllar süreceksiniz, sonu da belirsiz bir faaliyetten söz ediyorsunuz. Ben sizi anlı şanlı cihada davet ediyorum, siz cephe gerisinde soğan ve patates soyalım diyorsunuz, ne yapalım bu bir nasip meselesidir.” Hayrettin Karaman, *Bir Varmış Bir Yokmuş Hayatım ve Hatıralar*, İstanbul 2008, s. 243.

⁹ Erol Güngör, *İslam’ın Bugünkü Meseleleri*, İstanbul 1998, s. 209.

¹⁰ Yılmaz Özakpınar, *Mümtaz Turhan ve Batılılaşma Meselesi*, Ankara 1995, s. 180.

¹¹ Mustafa Kök, “Yeni Bir Medeniyet Teorisi Işığında Nurettin Topçu’da Kültür, Medeniyet ve Batılılaşma Meselesi”, *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, Kış 2015, Özel Sayı, s. 26.

İnsan sosyal bir varlıktır. Sosyal hayatı sürdürebilmek için bireyler arası ilişkileri düzenleyen kurallara ihtiyaç vardır. Bu kuralların niteliği sosyal hayatın verimliliğini dolayısıyla medeniyet kurma gücünü ve ivmesini de belirler. Her ne kadar ahlak nizamı ifadesi daha çok sosyal ahlakı çağırırsa da bireysel ahlaaktan ayrı ve bağımsız olarak değerlendirilemez. Zira neticede toplum bireylerden oluşmaktadır. Toplumu oluşturan bireylerin ahlaklı olmadığı bir yerde sosyal ahlakın sürekliliğini sağlamak mümkün olmaz.

İnsanın inandıklarını nasıl hayata geçireceğine dair bir stratejinin de bulunması gerekir. Bu strateji zamanla kurumsal yapılarla ete kemiğe bürünür. İnancın gücü bu strateji ve kurumsal yapıyı şekillendirir. Bu anlamda, inanılan şeylerin hayata geçirilememesi bir inanç zafını gösterir. Medeniyetler tesadüfi adımlarla ortaya çıkmaz. Bilakis planlı, programlı ve disiplinli hareket etmeyi gerektirir. Bunlar medeniyetin ahlak nizamı oluşuyla ilgili boyutudur.

Sosyal bilimcilerin medeniyete ilişkin çalışmaları incelendiğinde bazı ortak noktalar dikkati çekmektedir:

1. Belirli sınırları olan teşkilatlı devlet
2. İş bölümüne dayalı sosyal sınıflar
3. Sanat ve fikir eserleri, yazılı kültür

Bunlara medeniyetin uzuvları ve sonuçları nazarıyla bakmak daha doğru olacaktır. Belli bir inanç ve ahlak nizamı üzerinde bir araya gelme bilincine sahip insanlar, o inanç ve ahlak nizamını yaşatacak devlet teşkilatını ve iktisadi yapıyı kurarak büyük kültür eserleri meydana getirir. Medeniyetin hayata geçirilmesi ve varlığını sürdürmesi için siyasal teşkilat kadar iktisadi yapıya da ihtiyaç vardır. İnanç ve ahlak nizamı medeniyetin orta direği, siyasal teşkilat ve iktisadi yapı ise payandaları olarak değerlendirilebilir.¹²

Medeniyet hayatın her alanında belli ölçüde söz sahibi olmayı gerektirdiği için söz konusu alanları temsil eden sosyal sınıfları da gerekli kılar. Sosyal sınıflar kendi alanlarında uzmanlaşma, üretim ve gelişmeyi temin ederler. Gerek kendi içinde gerekse diğer sosyal sınıflarla sağlıklı ilişkiler kurabildiklerinde büyük sinerji oluşturabilir.

¹² Özakpınar, *Bir Medeniyet Teorisi Kültür ve Medeniyete Yeni Bir Bakış*, s. 46, 60.

Sanat ve fikir eserleri ise medeniyetin taşıyıcı unsurlarıdır. Mevcut duygu ve düşünce birikiminin paylaşılması ve yaygınlaşması yanında üzerinde inceleme, araştırma ve düşünme imkânı sağlarlar. Bu da medeniyetin dinamizm kazanmasına ve geliştirilmesine zemin hazırlar.

Her medeniyetin esası ve kurucu değerleri farklılık arz eder. Dayanmış olduğu inanç ve ahlak nizamının mahiyetine dayalı olarak medeniyetler değer kazanır. Medeniyet deyince başlı başına değer taşıyan bir olgudan bahsedilemez. Güç, baskı ve zulme dayanan Roma medeniyetinin ve bugünkü hali ile Batı medeniyetinin insanlık için nasıl bir değer taşıdığını veya taşımadığını hepimiz yaşayarak görmekteyiz. Eski Romalı gençler Roma sokaklarında bir yumrukta bir esiri öldürmekten hoşlanırken¹³ Batılı devletler günümüzde kat kat fazlasını “öteki” olduğu için şeytanlaştırdıkları topluluklar üzerinde uygulamaktadır.

Medeniyet Evrensel midir?

Bizde Ziya Gökalp'ten beridir kültürün milliliğine karşılık medeniyetin evrensel olduğu tezi uzun yıllar genel kabul görmüştür.¹⁴ Geriye dönüp bakıldığında her medeniyetin insanlığın geçmişteki ve haldeki birikiminden faydalandığı görülür. Ancak bu durum herhangi bir medeniyetin bütün insanlık tarafından ortak olarak kurulduğu anlamına gelmez. Olsa olsa medeniyetlere farklı toplulukların katkısından bahsedilebilir. Yukarıda dile getirdiğimiz ve benimsediğimiz açıklamalara paralel olarak bir medeniyetin asıl sahiplerinin o medeniyetin ortaya çıkmasını sağlayan inanç ve ahlak nizamını benimseyenler olduğunu söyleyebiliriz.

Herhangi bir inanç ve ahlak nizamı bütün insanlığı kapsamaz. Aksi kabul edildiği takdirde Fukuyama'nın beklentisi doğrultusunda bir süreç başlar; tarihin ve de medeniyetlerin sonu mukadder olurdu. İnsanlık var oldukça alternatif medeniyet imkânları da var olmaya de-

¹³ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, haz.: Ezel Erverdi- İsmail Kara, İstanbul 2017, s. 201.

¹⁴ Bu konuda Özakpınar'ın Gökalp'e olan eleştirileri için bkz.: Kök, “Yeni Bir Medeniyet Teorisini Işığında Nurettin Topçu'da Kültür, Medeniyet ve Batılılaşma Meselesi”, s. 22.

vam edecektir. Buna olan inancı canlı tutmak insanlığın geleceği açısından son derecede önemlidir.

Muhtemelen tarihin her döneminde hâkim medeniyetler “aşılamaz” ve “baş edilemez” bir vakıa olarak algılanmıştır. Bu durum hâkim medeniyet sahiplerinin hoşuna da gitmiştir.¹⁵ Ancak her medeniyet zamanla gücünü ve hâkimiyetini yitirmiştir.

Kendisini Judeo-Christian medeniyeti olarak tanımlayan Batı medeniyetinin değerlerini bir başka inanç sistemini benimseyen topluluk nasıl benimseyebilir? Batı medeniyetinin değerlerinin Yahudilik ve Hıristiyanlık yanında Hıristiyanlıkla çatışma halinde olan Yunan ve Roma’dan aldıkları ile kilise karşıtı ideolojilerin karışımından oluştuğu göz önünde bulundurulacak olursa durum daha karmaşık hal alır. Batı medeniyetine ait değerler kendi inanç ve düşünce dünyası içindeki etkileşime dayanmaktadır. Batının inanç ve düşünce süreçlerini yaşamayan topluluklar için bu değerleri içselleştirmekten ziyade taklit söz konusu olabilir.¹⁶

Günümüzde bireycilik, hümanizm, faydacılık gibi akımlar Batı medeniyetine ait değerler olarak öne çıkmaktadır. Bu değerler Amerika Kızılderililerinin, Afrika ve Avustralya yerlilerinin katledilmelerine, köle olarak kullanılmalarına ve sömürülmelerine mani olmak şöyle dursun teşvik eder rol oynamıştır. Bunlar üstüne inşa edilen Batı medeniyetinin evrenselliğinden söz etmek, insanlığın büyük bölümünün felaketi demektir. Geçtiğimiz asırda Mehmet Akif “medeniyet denilen tek dişi kalmış canavar”dan söz ediyordu. İnsanlığın böyle bir medeniyeti kabullenmesi bütün insanlığın canavarlaşması, canavarlaşmayanların da tasfiyesi anlamına gelecektir. Bugün hâkim me-

¹⁵ Kur’ân-ı Kerim’de Rûm suresinde böyle bir durumdan bahsedilmektedir. Miladî 614 senesinde Doğu Roma ile İran devleti karşılaşmış ve İranlılar galip gelmiştir. Bunun üzerine İranlılar yanında Mekkeli müşrikler de sevinmiş ve Müslümanların moralini bozmak için “siz ve Nesârâ ehl-i kitapsınız, biz ve Fâris ümmiyiz, bizim ihvânımız sizin ihvânımızı tepelediler biz de sizi tepeleriz.” demişlerdir. İlgili âyet-i kerîmelerde, bunun doğru olmadığı, kısa süre sonra işlerin tersine döneceği; Romalıların galip geleceği, müminlerin Allah’ın yardımıyla sevinecekleri belirtilmiştir. Âyetler ve tefsiri için bkz.: Rûm, 30/1-10; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VI, ss. 3793-3805.

¹⁶ Toynbee kendisinden daha hünerli ve güçlü olanın taktik ve silahıyla savaşmayı “heroidan”lık olarak tanımlamakta, bu yöntemin etkili olmakla birlikte tehlikeli bir oyun olduğuna işaret etmektedir. Bkz.: Arnold Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, trc.: Üfuk Uyan, İstanbul 1980, s. 185-187.

deniyetin değerlerini paylaşanlar kendi çıkarları söz konusu olduğunda hiçbir değer tanımamakta, yer altı ve yerüstü zenginliklerine göz diktikleri ülkeleri harabeye çevirmekte, milyonlarca insanı yerinden yurdundan etmekten, aç, susuz ve eğitimsiz bırakmaktan çekinmemektedir.

Herhangi bir medeniyeti eşsiz ve alternatifsiz kabul etmek eşyanın tabiatına aykırıdır. Her medeniyet kendi içinde değişme, dönüşme, gelişme, gerileme ve çöküş süreçleri yaşar. Bir medeniyetin değerler sistemini kabul edilemez bulan topluluklarda ise farklı ve daha mükemmel medeniyet arayışı sürer, sürmelidir. Hâkim medeniyetin değerler sisteminden mustarip topluluklar için bu bir zarurettir. Bu tür topluluklar içerisinde medeniyet karşıtlığı ve düşmanlığı yanında daha iyi bir medeniyet arzusu da gelişebilmektedir. Günümüz Müslümanları arasında bu arzunun güçlendiği gözlenmektedir.

Medeniyet kuran inanç ve ahlak nizamı kendisini ilim, din, sanat ve ahlak gibi alanlarda gösterir.

İlim ve Medeniyet

Medeniyetler ilme değer veren toplulukların eseridir. İlim sonsuz varlık ve bilgi evrenini tanıma aşkıdır. İlim aşk halini alınca insanlığın soru, sorun ve ihtiyaçlarını karşılayacak güce erişir. Ulaşmış olduğu çözümler ve cevaplarla insanlığın dertlerine deva olmaya başlar. Böyle bir ilme sahip olan ve sahiplenilen topluluklar medeniyet yarışı içinde veya başında yer alır.

İlim bir zihniyet meselesidir. Bu zihniyet toplumda yeterli bir güce erişmedikçe ilim meydana gelmez.

Nurettin Topçu ilmî zihniyetin unsurları olarak şunlardan bahseder:

1. Hakikat sevgisi
2. Realiteye bağlanma ve tecrübeyi kullanma
3. Determinizm yani muayyeniyete dayanma
4. Tekâmül fikrine inanma¹⁷

¹⁷ Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, ss. 36-47.

İlimle cehaletin, bilenle bilmeyenin bir tutulduğu, hakikatin değil de menfaatin ön plana geçtiği, gerçeklerin şu veya bu gerekçeyle göz ardı edildiği, sosyal hayat ve tabiat kanunlarının dikkate alınmadığı, bilimsel gelişmelerin takip edilmediği topluluklarda ilmi zihniyet gelişmez ve dolayısıyla medeni gelişmeler kaydedilemez.

Din ve Medeniyet

Din ve medeniyet arasında bir ilişki var mıdır? Din medeniyet inşasına katkı sağlar mı yoksa engel mi olur? Bu ve benzeri sorular önemli olmakla birlikte bir başka açıdan bakıldığında anlamsızdır da! Yukarıda medeniyeti kuranın insan olduğundan bahsetmiştik. Durum böyle ise dinden söz etmeye ne gerek var diye sorulabilir. Ancak bu noktada dinin de insanın soru, sorun ve ihtiyaçları ile ilgili olduğunu unutmamak gerekir.

Unutulmaması gereken bir başka husus ise dinin önemli ve etkin bir inanç ve ahlak kaynağı oluşudur. Yukarıda medeniyetin inanç ve ahlak nizamı olduğu üzerinde durmuştuk. İnanç ve ahlak nizamının başka kaynakları da bulunabilir. Ancak bunların büyük çoğunluğu ve en etkili olanları dinden gelenleri veya dinle ilişkili olarak algılananlardır.

Her din hakikat olduğu iddiasında bulunur. Herkes de kendi inancının hak olduğuna inanır. Ancak her dini inanç medeniyet inşası için elverişli değildir. Öyle din algı ve yorumları vardır ki medenileşme yolunda ayak bağı teşkil eder.¹⁸ Öyleleri de vardır ki bu sürece katkıda bulunur hatta bazen mecbur eder.

İnsanlık tarihinde medeniyetlerin inşasında dinler önemli rol oynamıştır. Nitekim bazı medeniyetler dinlere nispet edilmiştir. Batılılar bugün bile kendi medeniyetlerini iki dine birden izafe etme ihtiyacı duymakta; Judeo-Christian medeniyeti olarak tanımlamaktadır.

¹⁸ Geleneksel/tarihsel din söylemlerini yeni bir tasnife tabi tutan Sönmez Kutlu “Tepkisel-Kabilevi” olarak nitelendirdiği din söyleminin özellikleri olarak şunlardan bahsetmiştir: “... medenî hayata uyumsuzluk; katı, sert ve şiddet yanlısı dünya görüşü; sistematik düşünceden yoksunluk; katı ve mutaassıp bir dindarlık; nasları zahiri ve literal okuma; dışlayıcılık ve tekfir etme; farklı görüşlere ve anlayışlara tahammülsüzlük; karizmatik toplum anlayışı (kabile/asabiyet); siyasi otoriteyi tanımama; sürekli bölünme; mutlak doğruluk iddiası...”. Bkz. Kutlu, “İslam Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu”, s. 21.

Müslüman topluluklarda İslam dini -geçmişte olduğu gibi günümüzde de- medeniyet inşa edici en önemli faktör olarak algılanmaktadır. Bunun yanında İslam medeniyetinin hayatiyetini sürdürdüğü ve gün geçtikçe güçlendiği de söylenebilir. İslam dünyasında bir tarafta Batı medeniyetinin gücü karşısında aciziyet hissedilirken diğer tarafta da bu medeniyetin baskı, zulüm ve sömürüsüne karşı İslam'ın en güçlü hatta yegâne alternatif olduğu inancı güçlenmektedir. Bu inanç güçlendikçe İslam medeniyeti de hayatiyetini, varlığını ve gücünü daha fazla hissettirecektir.¹⁹

Medeniyet sahasında her zaman birbiriyle mücadele eden ve çatışan akımlara rastlamak mümkündür. Bu mücadelede medeniyetlerin özünü temsil eden anlayış ve akımların mağlup olmaması önem taşır. İslam medeniyeti sahasında farklı dini anlayışları temsil eden akımlar bulunmaktadır. Bunların bir kısmı medeniyetin ayrılmaz parçası olan ilim, fikir, sanat, bilim ve teknolojiye karşı çıkmakta; bütün bunların gelişip serpilmesine imkân tanımamaktadır. Buna mukabil güçlü bir medeniyet açlığı da hissedilmektedir. Bu açlığı hissedenler medeniyet karşıtlığı sayılabilecek hareketleri alt edecek güce ulaştığı ve medeniyetin bileşenlerini hayata geçirme yolunda adımlarını sıklaştırdığı takdirde hedefe daha da yaklaşmış olacaktır.

Tasavvuf ve Medeniyet

Yazımızın başında belirttiğimiz gibi tasavvuf İslam ilimlerinden biridir. Asırlarca Müslümanların duygu, düşünce, estetik ve ahlak anlayışlarını besleyen faaliyet alanlarından biri olmuştur. Geçmişten günümüze intikal eden İslam medeniyeti ürünlerinin birçoğunda tasavvufun etkisi ve izi görülür. Kanaatim odur ki bundan sonra da görülmeye devam edecektir.

Ancak tasavvuf denilince başlangıçtan günümüze kadar değişmeden gelen ve aynı prensiplere dayanan yeknesak bir alan hatıra gelmemelidir. Tasavvuf içerisinde pek çok konuda birden fazla görüş ve

¹⁹ Bu bakış açısını Kur'an ayetleriyle temellendirmek de mümkündür: "Gevşeklik göstermeyin, üzüntüye kapılmayın. Eğer inanmışsanız, üstün gelecek olan sizsiniz." Al-i İmran, 3/139.

kanaat var olagelmıştır. Bu durum onun medeniyet inşasına elverişli bir alan olduğuna dair göstergeler hanesine kaydedilebilir. Kendisinden başkasına hayat hakkı tanımayan yaklaşımların kültür ve medeniyet alanına olumsuz etkisi müsellemdir.

Geneli itibariyle bakıldığında tasavvuf, geçmişte olduğu gibi bugün de medeniyet inşasına elverişli bir alan görünümündedir. Ayrınıya girildiğinde bazı olumsuzluklarla karşılaşmak mümkündür.²⁰ Ancak konumuz bu olmadığı için ben daha çok medeniyet inşasına katkı sağlama potansiyeli taşıyan unsurları gündeme getirmek istiyorum.

Hatırlanacak olursa, yukarıda medeniyetlerin “yaratıcı azınlık” tarafından kurulduğunu belirtmiştik. Bu noktada şu soruyu sorup cevabını arayalım: Tasavvuf, hayatın her alanında veya inanç, ilim, sanat, ahlak gibi belli başlı alanlarında üstün niteliklere sahip “yaratıcı azınlık” yetiştirmeye elverişli bir yaklaşım tarzını bünyesinde barındırmakta mıdır?

Tasavvufta İnsan

Tasavvuf düşüncesinde insan sınırsız gelişim imkânına sahip bir varlık olarak görülmüştür. Tasavvufun amacı insan-ı kâmil/olgun/mükemmel ve mükemmil insan yetiştirmektir. Ayrıca kemâlin bir sonu ve sınırı yoktur. Çünkü Allah kulunu hangi makama erdirmiş olursa olsun daha üstününü yaratmaya kadirdir.

Sufi bir hakikat yolcusudur. Amacı hak ve hakikate erişmektir. Yollar çok çeşitli hatta sonsuzdur; “yaratıkların nefesleri sayısınca”dır.²¹ Amacı, niyeti ve istikameti doğru olduktan sonra, kul hangi yoldan giderse gitsin Hakk’a ulaşabilir.

²⁰ Din veya dini kurumların sosyal hayatın diğer boyutlarıyla ilişkisini ideolojik bakış açısıyla tek yönlü olarak değerlendiren çalışmalar bulunmaktadır. Ülgener vaktiyle bu bakış açısını aşmaya çalışmış; Osmanlı ekonomik düzleminin rasyonelleşmemesini batını cereyanların yoğunlaştığı tasavvuf telakkisine bağlamış ancak aynı muhit içinde yer alan bir başka mutasavvif grubun, Melâmîlerin, iktisadî hayatın rasyonelizasyonu yönünde taşıyıcı olduklarını belirtmiştir. Bkz.: Ahmet Güner Sayar, *Bir İktisatçının entelektüel Portresi*, İstanbul 1998, s. 310. Ancak o da kapitalizmi “evvel” tasavvufu “müevvel” olarak görmekten kendisini kurtaramamıştır. Ülgener kapitalizmi vazgeçilmez bir nizam olarak değerlendirmiş, tasavvufu kapitalizmden nasıpdar olmamızı engelleyen bir alan olarak görmüştür. Bkz.: Sayar, *age.*, s. 313; Sabri F. Ülgener, *İktisadî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul 1991, s. 128.

²¹ Bkz.: Necmeddin Kübra, *Usul-i Aşere/Tasavvufî Hayat*, haz.: Mustafa Kara, İstanbul 1980, s. 33.

Tasavvuf, İslam mistisizmi olarak da anılır. Mistiklik mutlak hakikatte fânî olmayı gerektirir. Tasavvuf hak ve hakikate, iyi, güzel ve doğruya kendinden geçercesine bir yönelişle bağlanmayı esas alan bir sistemdir. Böyle bir bağlılık medeniyeti doğuran inanç ve ahlak nizamını da potansiyel olarak içinde taşır. Müridin amacı Hak'ta fânî, Hak ile bâkî olmaktır. Hakta fânî olmak veya Hak ile bâkî olmak denilince sadece anlık bir mistik tecrübe anlaşılmalıdır. Meselenin hak ve hakikatin yanında olmak, hak ve hakikati savunmak, temsil etmek, yaşamak ve yaşatmak gibi ahlakî boyutları da vardır. Tasavvufi sınırlar içinde mistiklik için bu boyutunu da kapsar.²²

Yukarıda belirttiğimiz üzere, Toynbee'ye göre medeniyet, “yaratıcı bir azınlıkla çok sert olmayan bir çevrenin eseridir. Çevre her gün bu yaratıcı azınlığa sorular sorar, bu azınlık o soruları çözdüğü sürece medeniyet yaşamını sürdürür.” Burada “yaratıcı azınlık” yanında “çok sert olmayan bir çevre”den de bahsedilir. “Çok sert olmayandan” kasıt “değişmeye ve gelişmeye açıklık” olarak yorumlanabilir. Her yeni şeye kapı kapayan ve direnen, ilim, fikir ve sanata kapalı toplulukların medeniyet kurabilmesi düşünülemez. Gelişmek isteyen kimse, içinde bulunduğu durum/hal ile yetinmez. Daha iyisini bulmak, bilmek ve öğrenmek ister. Bilmediklerini araştırır, sorar.

İlk dönemlerden itibaren soru ve cevaplar tasavvuf faaliyetlerinin merkezinde yer almıştır.²³ Özellikle insanın iç dünyası ile ilgili her türlü mesele onların merakını, araştırıp incelemesini mucip olmuştur.

Yukarıda medeniyetin, insanı biyolojik bencilliğinin ve ferdi heveslerinin üstüne çıkaran bir ruhsal ve toplumsal yükseliş olduğu şeklinde bir görüşten ve bencil isteklerini kontrol edemeyen toplulukla-

²² Nureddin Topçu yakından tanıdığı, ahlakına, ilim ve millet aşkına yüksek değer atfettiği şahsiyetleri “millet mistiği” olarak anmıştır. Onun bu şahsiyetler için kaleme aldığı yazılar toplanarak *Millet Mistikleri* başlığıyla kitaplaştırılmıştır. Remzi Oğuz Arık'a ait yazısının başlığı da “Millet Mistiği”dir. Bkz.: Nurettin Topçu, *Millet Mistikleri*, haz.: Ezel Erverdi-İsmail Kara, İstanbul 2001, ss. 69-73.

²³ İlk Sufi müelliflerden Ebu Saïd Harrâz eserini soru-cevap tarzında kaleme almıştır. Bkz.: Ebu Saïd Harrâz, *Kitâbü's-Sıdk Doğruluk Kitabı*, haz.: Himmet Konur, İstanbul 2014, s. 20 (hazırlayanın açıklamaları). Tasavvuf ehli arasındaki mektuplaşmalarda da soru ve cevaplar yer almıştır. Ebu İshâk İbrahim Şâtîbî (ö. 790/1388), Ebu Abdillâh Muhammed b. İbrahim b. Abbâd Rûndî (ö. 792/1376) gibi alimler kendilerine sorulan sorulara cevap olarak eserler yazmışlardır. İbn Haldun da onlara sorulan sorulara cevap olarak üzere Şifâüs-Sâil adlı eserini kaleme almıştır. Bkz.: İbn Haldun, *Şifâu's-Sâil Tasavvufun Mahiyeti*, haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul 1984, ss. 19-20 (hazırlayanın açıklamaları).

rın medeniyet kuramayacaklarından bahsetmiştim. Nefis terbiyesi daima tasavvufun en önemli uğraş alanlarından biri olmuştur. İlk sufi müelliflerden Hâris Muhâsibî'nin *Âdâbü'n-Nüfûs/Nefislerin Âdâbı* adlı eseri bulunmaktadır. Nefis muhasebesine verdiği önem dolayısıyla kendisi Muhâsibî nisbesiyle anılmıştır.²⁴

Medeniyet bilinçli bir faaliyet alanıdır. Medenî veya bilinçli insanlar başta kendileri olmak üzere her şeyi düşünce/muhakeme konusu yapar. Tasavvufta da insanın kendisinden başlamak üzere her şeye dair bir bilinç oluşturma gayretiyle karşılaşılır. Kişinin kendini bilmesi Rabbini bilmesi ile bir tutulur.

İnsanın hayata ilişkin ihtiyaçları, soru ve sorunları sınırsızdır. Bunların düşünceye konu olması ve çözülebilmesi için soyutlanarak zihinde temsil edilmeleri gerekir. Soyutlama yetisi kazanamayan insanlar olgu ve olayları sağlıklı olarak algılayamaz ve çözümleyemez. Hayatın öznesi değil nesnesi olur. Soyutlama ameliyesi olgu ve olaylara ilişkin değerlerin ortaya çıkarılmasını sağlar.²⁵ Aksi durum bilinçsiz ve taklide dayalı bir hayat sürmeye neden olur. Sufilerin bilinçli bir hayat sürmeyi gaye edindiklerine dair birçok örneğe rastlamak mümkündür. Onlardan biri şöyledir:

Serî'nin şöyle dediği nakledilir:

“Bir kere elhamdülillah (Allah'a hamd olsun) dediğim için otuz senedir istiğfâr etmekteyim”.

İnsan hiç “elhamdülillah” dediği için bağışlanma diler mi? Bu nasıl olur? denildiğinde şöyle diyor:

Bir defa Bağdat'ta yangın çıkmıştı. Beni karşılayan bir adam, benim dükkânın yangından kurtuldu, dedi. Ben de “elhamdülillah” dedim. Müslümanların başına gelen felâket zamanında kendim için hayır isteyerek “elhamdülillah” dediğim için otuz senedir pişmanlık duyuyorum.”²⁶

²⁴ Muhâsibî ve eserleri için bkz.: el-Muhâsibî, *er-Riâye Nefis Muhasebesinin Temelleri*, trc.: Şahin Filiz-Hülya Küçük, İstanbul 1998, (Çevirenlerin girişi), ss. 29-55.

²⁵ Erol Güngör'e göre “Dinin değerleri ezeli ve ebedî ise -ki öyledir-, bunların soyut değerler olması gerekir; bunları insanlık tarihinin şu veya bu zamanındaki şartlara göre bürünmüş oldukları müşahhas kalıplardan ayırarak düşünmek lazımdır. Bizde gerek din uleması, gerekse muhafazakâr yazarlarımız bu ayrımı yapamadıkları için, dinî veya diğer manevî-sosyal değerleri müdâfaa ederken sâdece eskiyi müdâfaa durumuna düşmüşler, bu da onların itibar kaybetmelerine, üstelik dinin çekici gücünü kaybetmesine yol açmıştır. Bkz.: Güngör, *İslam'ın Bugünkü Meseleleri*, s. 207.

²⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul 1991, s. 118

Bu örnekte Serî için “hamd etme”nin taklide dayalı bir davranış olmaktan çıkıp bilinçli bir eyleme dönüştüğünü görüyoruz. Sufiler inanç, ibadet ve ahlakî davranışların değerler dünyasıyla irtibatını canlı tutmaya çalışmıştır.

Onların dış dünya veya diğer varlık ve bilgi alanlarına ilişkin nasıl bir bakış açısına sahip olduğu da sorulabilir. Buna tek bir cevap verebilmek mümkün değildir. Dış dünyaya, diğer varlık ve bilgi alanlarına ilgi duymayan mutasavvıflara rastlamak pekâlâ mümkündür. Ancak tasavvuf tarihinin geneli dikkate alındığında mutasavvıfların bu konuda olumlu tavır takındıkları görülür.²⁷

Şems-i Tebrizî'nin yolu bir zaman Bağdad'a uğramıştır. Orada meşhur sofilerden Şeyh Evhadüddin Kirmânî'yi bulup neyle meşgul olduğunu sorar. Kirmânî “Ayı leğendeki suda görüyorum” diye cevap verir. Şems bu cevap üzerine: “Boynunda çıban yoksa neden başını kaldırıp da onu gökte görmüyorsun? der.”²⁸

Farklı şekillerde yorumlanabilecek bu rivayeti “eşyayı ve Yaratıcısını iç dünyaya kapanarak tanımaya çalışmak yerine dış dünyaya yönelerek doğrudan müşahede yoluyla tanımak daha iyidir” şeklinde yorumlamak mümkündür.

Tasavvufun diğer ilmi disiplinlere bakışını yansıtmak üzere şöyle bir olaydan bahsedilir:

Ünlü sûfî Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr ile İbn Sînâ'yı birbirlerini tartmak üzere bir odaya koyarlar. Üç gün aralarında tartıştıktan sonra İbn Sînâ, “O benim bildiğimi görüyor”, Ebû Saîd ise, “O benim gördüğümü biliyor” der.²⁹

Tasavvufa veya herhangi bir disipline medeniyetin yegâne kurucu unsuru olarak veya kurucu unsurlardan biri olarak bakmak mümkündür. Onu yegâne kurucu unsur olarak görmek iddialı olması yanında diğer alanlarla çatışmayı da beraberinde getirebilmektedir. Yukarıdaki

²⁷ Dış dünyadan uzaklaşmaya yönelik tavırlara İslam'ın kaynaklarının ve genel prensiplerinin engel olduğu görülmektedir. İbn Arabî başlangıçta kadından uzak durmuş, onu manevî yolda bir ayak bağı olarak görmüş ancak Peygamber Efendimiz'in “Bana dünyada üç şey sevdirdi: Kadın, hoş koku, göz aydınlığım namaz” dediğini hatırlayarak bu görüş ve tutumundan vazgeçmiştir. Bkz.: Süleyman Uludağ, *Sufi Gözüyle Kadın*, İstanbul 1998, s. 59.

²⁸ Ahmed el-Eflâkî, *Menâkıbü'l-Ârifîn*, haz.: Tahsin Yazıcı, Ankara 1980, c. II, s. 616.

²⁹ Muhammed b. Münevver, *Tevhidin Sırları*, trc.: Süleyman Uludağ, İstanbul 2004, s. 194.

örnekte anlatılmak istenen görüşü benimseyenler diğer alanlarla dayanışma içerisinde ve birlikte hareket etmeyi düstur edinmişlerdir.

Zaman zaman farklı meşrep ve meslek grupları ile tasavvuf çevreleri arasında bazı çatışmalar yaşanmışsa da genellikle onların kendilerinden olmayan topluluklarla iyi ilişkiler içerisinde oldukları görülür. Ulema ile mutasavvıflar zahir batın meselesinde farklı konumda bulunmalarına rağmen mutasavvıflar zahire aykırı olan batını reddetmek suretiyle uzlaşma yönünde hareket etmişlerdir. Onların bir başka potansiyel çatışma alanı olan siyaset konusunda da çoğunlukla uzlaşma içerisinde hareket ettikleri görülür.³⁰

Medeniyetler şehirlerde kurulmuştur. Medeniyet kelimesi de şehir anlamına gelen “Medine”den türemiştir. Birlikte yaşama, dayanışma ve iş bölümü şehir hayatının vazgeçilmez unsurlarıdır. Bu ise başkalarının duygu ve düşüncelerine saygı, hukukuna riayet şeklinde tezahür eder. Mutasavvıflar söz ve yaşantılarıyla bu konuda büyük hizmet ifa etmişlerdir. Tasavvuf tarihinde küçük bir gezinti bile bu konuda birçok örnekle karşılaşmayı sağlayacaktır. Yetmiş iki millete bir göz ile bakma, tekkeyi bekleyenin çorbayı içmesi, kişinin başkalarını kendisine tercih etmesi gibi tasavvufi görüş ve uygulamalar birlikte yaşama potansiyelinin göstergeleridir.

Tasavvufun tabiata ve çevreye bakışı da olumlu özellikler taşır. Mutasavvıflar dağlar, taşlar, seherler ve kuşlar ile uyum ve ahenk içerisinde hareket etmişler, insanlar yanında hayvanlar ve hatta bitkilerle de duygudaşlık kurmayı başarmışlardır.

Tasavvuf tarihinde buna dair pek çok anekdota rastlamak mümkündür. Anlatıldığına göre,

“Bayezid-i Bistâmî (k.s), Ebû Kubeys dağının tepesine bir sofraya kurar ve erenlere yemek verir. Sofrayı toplayınca oradaki küçük bir karınca sofranın ortasında kalır. Bistâm’a (k.s) varıp da sofrayı tekrar açtıklarında şeyh o küçük karıncayı görür. Ebû Kubeys’ten geldiğini anlar. Sof-

³⁰ Orhan Gazi, İnegöl ve civarını kendisine vermek istediğinde Geyikli Baba’nın ona verdiği şu cevap tasavvufun ortaya çıktığı yıllardan itibaren genel bir ilke olarak kabul edilmiştir: “Mal ve mülk sultanlara gerekir. Fukara ise bunlara ihtiyaç duymaz.” Bkz.: Taşköprüzâde, eş-Şakâiku’n-Nu’mâniye fî Ulemâid-d-Devleti’l-Osmâniyye, Beyrut 1975, s. 13.

rayı toplayıp yine Ebû Kubeys'e götürür. Üzerindeki ekmek parçalarını küçük karınca ile beraber oraya bırakır ve Bistâm'a gelir.³¹

Bir başka örnek şöyledir:

Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1469), bir gün hocası Hüseyin Hamevî'nin huzuruna çıkar.

O sırada mevsim bahardır, hep birlikte kırlara giderler. Hocası beraberindeki öğrencilere:

“Dervişler bize biraz menekşe toplayın!” deyince, bütün dervişler etrafa dağılıp deste deste menekşeler toplayarak, Şeyh'in huzuruna getirirler. Bir müddet sonra Eşrefoğlu da elinde kurumuş bir menekşe ile hocasının huzuruna gelir. Hüseyin Hamevî:

“Rûmî, sen misâfir olduğun için galiba menekşe bulamamışsın?” der.

Eşrefoğlu ona şöyle cevap verir: “Sultanım, buldum buldum ama hangi menekşeyi koparmaya gittimse bana: ‘Allah hakkı için beni koparma, tesbihimden beni ayırma!’ diye yalvardığımı duydum, sonunda işte şu zikir ve tesbihi tükenmiş menekşeyi buldum ve onu alıp huzuruza geldim!” der.³²

Görüldüğü gibi tasavvuf, insan ve tabiata karşı uyumlu bir tavır ve tutumu içerisinde barındırmaktadır. Bu ve benzeri menkıbeler ehl-i tasavvuf arasında yayılmış, ortak görüş ve tavır halini almıştır.

Tasavvuf, Sanat ve Edebiyat

Tasavvuf kaynaklarında sık sık kalpten; onun arındırılmasından, süslenmesinden ve güzelleştirilmesinden bahsedilir.³³ Nurettin Topçu, tasavvufu Kur'an'dan kalp ilmini çıkararak felsefe olarak tanımlar.³⁴

Sanat insanın iç âleminde olup bitenleri görülür, duyulur ve hissedilir âleme taşıyan estetik formlar olarak tanımlanabilir. İç âlemden kasıt akıldan ziyade kalptir, gönüldür. Kalp tasavvuf ve sanatın ortak

³¹ <https://biracayiblog.com/bayezid-ve-bistamli-karinca/>; Ahmed b. Hüseyin b. eş-Şeyh el-Harakâni, *Düstürü'l-Cumhûr*, Semerkand Yayınları, 2015.

³² Abdullah Uçman, “Eşrefoğlu Rûmî”, *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları*, VII, s. 408. Bu olayın Üftade ile Aziz Mahmud Hüdâyî arasında geçtiği de rivayet edilir. Bkz.: Hasan Kamil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî Hayatı Eserleri Tarikati*, İstanbul 1990, s.78.

³³ Ethem Cebecioğlu, “Prof. Nicholson'ın Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXIX, Ankara 1987, s. 389, 390.

³⁴ Nurettin Topçu, *İslam ve İnsan Mevlana ve Tasavvuf*, İstanbul 1998, s. 125.

alanıdır. Bu nedenle İslam sanatlarıyla tasavvuf arasında neredeyse ayrılmaz bir ilişki oluşmuştur. Sözüün yerinde ve en güzel şekilde kullanılmasını hedefleyen edebiyatı da buna dâhil etmek gerekir. Tasavvuf insanın gönül dünyasını geliştiren, güzelleştiren ve zenginleştiren bir alan olarak İslam sanatlarına ve edebiyatına büyük katkılarda bulunmuş ve halen de bulunmaya devam etmektedir.

Zaman zaman sufilerin şiir ve sanatı küçümseyen sözler söylediği de olmuştur. Nitekim Mevlana şöyle diyor: “Benim bir mizacım var, kimsenin benden incinmesini istemem. Yanıma gelen dostlar benden mütemadiyen şiir istiyorlar, yoksa şiir nerde, ben nerde. Vallahi ben şiirden usanmışım, benim indimde şiirden aşağı bir şey yok. (...) Bizim memleketimizde şairlik kadar ayıp bir iş yoktu. Eğer memleketimde kalsaydım, ben de oranın âdetlerine uyar; vaaz etmek, ders okutmak ve kitap yazmakla uğraşır-dım. Ama Allah böyle istedi, ben ne yapabilirim?”³⁵ Bu durum onlar nezdinde sanatın veya şiirin amaç değil araç oluşuyla ilgilidir.³⁶ Şiir araçtır ama önemli ve vazgeçilmez bir araçtır. İslam dünyasında en büyük şairlerin sufiler arasından çıkması tesadüf değildir.

Kalbin arındırılması ve güzelleştirilmesi de medeniyet ile alakalıdır. Kalpte olup bitenler insanın hal ve hareketlerine, duygu ve düşüncelerine de yansır. Estetik boyuttan mahrum bir medeniyet düşünülemez. Sufi temiz kalpli; güzel duyan, hisseden, davranan, hareket eden, çalışan ve konuşan insandır. Bu özellikler aynı zamanda medenî insana nispet edilecek hasletlerdir.

Medeniyet ve Vahdet

Medeniyet herhangi bir çağda hayatın geneli üzerinde hâkim ve başarılı olmayı gerektirir. Durum böyle olunca medeniyet kuran topluluğun hayatın geneli veya büyük bölümüne yönelik ilgi, bilgi ve başarısının olması beklenir. Bu da karşımıza sınırsız bir ilgi ve bilgi evreni çıkarır. Fert olarak hiç kimse böyle bir işin üstesinden gelemeyebilir. Bir toplumda hayatın farklı alanlarına ilgi duyan insanların var olma-

³⁵ Mevlana, *Fihri Ma Fihri*, trc.: Ahmed Avni Konur-Haz. Selçuk Eraydın, İstanbul 2001, s. 70.

³⁶ Bu konuda bkz.: Mahmut Erol Kılıç, *Sufi ve Şiir Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, İstanbul 2004, s. 155-159.

sı da bir medeniyet perspektifi oluşturmak için yeterli değildir. Bunu sağlayacak terkip ve sentez kudretidir ki bunu temin işini düşünce tarihinde büyük ölçüde felsefe üstlenmiştir.

Tasavvuf bir felsefe olmadığı gibi çoğu zaman felsefenin karşısında yer almıştır. Ancak o da felsefe gibi varlık ve hayata ilişkin küllî bir bakış geliştirmiştir. Bu yönüyle onun bir çeşit veya nevi şahsına münhasır bir felsefe olduğundan bahsedebiliriz.

Tasavvufta baştan beri var olan “vahdet” fikrinden hareketle vahdet-i vücud ve vahdet-i şühûd anlayışları doğmuştur. Bu iki anlayış varlık ve hayatın her alanına ilişkin küllî bir bakış açısı ve izahı getirmiştir.

Vahdet-i vücud’a göre varlık birdir. Onun değişik mertebeleri vardır. Bu mertebelerin en yukarisında lâ taayyün en aşağısında ise âlem-i şehâdet bulunur. Aslında sınırsız sayıda olup anlaşılması için belli sayılarla ifade edilen varlık mertebelerinin her biri, diğerleriyle sürekli ilişki halindedir. Şehadet âleminde gördüklerimiz, varlığın yukarı mertebelerine ait isim ve sıfatların birer tecellisi, taayyünü, yansmasıdır.

Bu bakış açısı her şeyi ait olduğu varlık alanından ayırmadan birlikte ele almayı sağlamıştır. Buna göre; Halkın bilgisi Hakkın, Hakkın bilgisi de halkın bilgisidir. Nefsini bilen Rabbini bilir. Cümle yaratılmışa bir göz ile bakmak gerekir. Din, bilim, ahlak ve sanat birbirinden ayrı değildir.

Vahdet fikri ve vahdet-i vücud anlayışı varlığın yukarı mertebelerine göz dikmesi itibariyle masivayı ihmalî beraberinde getirecek bir anlayış gibi görünse de, Hakk’ın isim ve sıfatlarının tecellisi olarak görmesi bakımından onu yücelten bir anlayışı da içerisinde barındırır. Varlığın her mertebesine ve hayatın her alanına daha saygılı, dikkatli ve titiz bir bakış açısı getirir. Bu yönüyle medenî bir bakış açısı ortaya koyar.

SONUÇ YERİNE

Medeniyete insanlık tarihinde ortaya çıkan en büyük sosyal organizasyon nazarıyla bakmak yanlış olmaz. Medeniyetin toplum haya-

tındaki hemen her kurumla ilişkisi vardır. Din ve dinî kurumlar da bunlar arasında yer alır. Hatta din ve dinî kurumların medeniyet inşasında diğerlerinden daha etkili olduğu bile söylenebilir. Bu özelliği dolayısıyla ki bazı medeniyetler dine nispet edilerek anılmıştır. İslâm medeniyeti bunlardan biridir.

İslâm medeniyeti geçmişte var olduğu gibi -eski gücünü yitirse de- günümüzde de hayatiyetini devam ettirmektedir. Bu medeniyetin inşasında İslâm dini belirleyici olmuştur. Ancak unutmamak gerekir ki medeniyetler beşer mahsulüdür. Medeniyetleri kuran insandır. Medeniyetin kaynağı ve malzemesini teşkil eden unsurları bir araya getirip değerlendirecek olan odur. Geçmişte Müslüman topluluklar içerisinde bu özelliklere sahip çok sayıda insan yetişmiştir. Günümüzde ise bu konuda bazı problemler yaşanmaktadır. İslam'ın kaynaklarını ve tarihî mirasını medeniyet inşasında değerlendirebilecek insanların sayısı ve etkinliği azalmıştır. Bu medeniyetin günümüzde hala hayatiyetini devam ettiriyor olması az sayıdaki bu insanlar sayesinde gerçekleşmektedir.

Medeniyet bir inanç ve ahlak nizamıdır. Müslüman topluluklar için bir din olarak İslam, inanç ve ahlak nizamının en başta gelen kaynağıdır. İnanç ve ahlak nizamının medeniyet inşa edecek hale gelmesi için güçlenmesi gerekir. Bu gerçekleştiği takdirde aynı inanç ve değerleri paylaşan insanlar arasında birlik, beraberlik, dayanışma ve medeniyet için elzem olan iş bölümü ve teşkilatlanma yönünde adımlar atılır.

Medeniyet inşa sürecinde, medeniyetin ayrılmaz parçaları olan ilim, fikir ve sanatın da hayatın içine girmesi gerekir. Bunlar medeniyet kurucu insanların duygu ve düşünce dünyasını besler, büyütür ve geliştirir. İlim, fikir ve sanata açık topluluklar medeniyet inşasına destek, karşı olanlar ise engel olur. İlim, fikir ve sanatın güçlenmesi ve gelişmesi bunlara ilişkin kurumların oluşmasına bağlıdır. İslam tarihinde bu alanda etkili olan kurumlardan biri tasavvuttur. Ortaya çıktığı yıllardan itibaren İslam medeniyetine büyük katkı sağlamıştır. Her alanda olgun/kâmil insan yetiştirmeyi hedeflemiş, varlık-insan, insan-insan ve insan-tabiat ilişkisini bu hedefe ulaştıracak şekilde oluşturma gayreti içerisinde olmuştur.

Tasavvufun hedeflediği insanın ilgi dünyasında her şey vardır. O varlığa tek boyutlu veya parça parça bakmaz. Varlığı veya varlıkları bütün olarak görür. Herhangi bir şeyi parçası olduğu bütün ile birlikte değerlendirir. Cümle yaratılmışa bir göz ile bakar. Tasavvuf insan-insan ve insan-tabiat ilişkisini sadece bir ilgi ve bilgi meselesi olarak görmemiş, aynı zamanda ahlaki bir zemine de oturtmuştur. Tasavvuf tarihi incelendiğinde bunun pek çok yansımaları görmek mümkündür.

Tasavvuf mükteşebatı geçmişte olduğu gibi bugün de Müslümanlar yanında farklı inançlara mensup insanları cezp etmeye ve etkilemeye devam etmektedir. Doktrin ve yöntem olarak daha yakından tanındığında medeniyet inşa edici gücü daha yakından hissedilecektir.

Kaynakça

- Bilge, Muhittin, “Nurettin Topçu’nun Kültür ve Medeniyet Anlayışı”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi (TSA)* / Yıl: 13, sayı: 1, Nisan 2009.
- Cebecioğlu, Ethem, “Prof. Nicholson’ın Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXIX, Ankara 1987.
- el-Eflâkî, Ahmed, *Menâkıbü’l-Ârifîn*, haz.: Tahsin Yazıcı, c. I-II, Ankara 1980.
- el-Muhâsibî, *er-Riâye Nefis Muhasebesinin Temelleri*, trc.: Şahin Filiz-Hülya Küçük, İstanbul 1998.
- Güngör, Erol, *İslam’ın Bugünkü Meseleleri*, İstanbul 1998.
- el-Harakâni, Ahmed b. Hüseyin b. eş-Şeyh, *Düstürü’l-Cumhûr, Semerkand Yayınları*, 2015; <https://biracayipblog.com/bayezid-ve-bistamli-karinca/>;
- Harrâz, Ebu Saîd, *Kitâbü’s-Sıdk Doğruluk Kitabı*, haz.: Himmet Konur, İstanbul 2014.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul 1988.
- İbn Haldun, *Şifâu’s-Sâil Tasavvufun Mahiyeti*, haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul 1984.
- İlbey, Ahmet Doğan, “Ahmet Cevdet Paşa’nın fıkıh üstü Medeniyet-i Cedide’si”, 04 Nisan 2017 *Terkip ve İnşa Dergisi*; <http://www.fikirteknesi.com/ahmet-cevdet-pasanin-fikih-ustu-medeniyet-i-cedidesi-2/>
- Karaman, Hayrettin, *Bir Varmış Bir Yokmuş Hayatım ve Hatıralar*, I-III, İstanbul 2008.

- Kılıç, Mahmut Erol, *Sufi ve Şiir Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, İstanbul 2004.
- Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul 1991.
- Kutlu, Sönmez, “İslam Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu”, *İslâmiyât*, c. IV, sayı: 4, Ekim-Aralık 2001.
- Kübra, Necmeddin, *Usul-i Aşere/Tasavvufi Hayat*, haz.: Mustafa Kara, İstanbul 1980.
- Mevlana, *Fihî Ma Fih*, (Terc. Ahmed Avni Konur-Haz. Selçuk Eraydın), İstanbul 2001.
- Muhammed b. Münevver, *Tevhidin Sırları*, trc.: Süleyman Uludağ, İstanbul 2004.
- Mustafa Kök, “Yeni Bir Medeniyet Teorisi Işığında Nurettin Topçu’da Kültür, Medeniyet ve Batılılaşma Meselesi”, *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, Kış 2015, Özel Sayı.
- Özakupınar, Yılmaz, *Bir Medeniyet Teorisi Kültür ve Medeniyete Yeni Bir Bakış*, İstanbul 2013.
- Özakupınar, Yılmaz, *Kültür ve Medeniyet Anlayışları ve Bir Medeniyet Teorisi*, İstanbul 1997.
- Özakupınar, Yılmaz, *Mümtaz Turhan ve Batılılaşma Meselesi*, Ankara 1995.
- Sayar, Ahmet Güner, *Bir İktisatçının Entelektüel Portresi*, İstanbul 1998.
- Taşköprüzâde, eş-Şakâiku’n-Nu’mâniye fi Ulemâid’d-Devleti’l-Osmâniyye, Beyrut 1975.
- Topçu, Nurettin, *İslam ve İnsan Mevlana ve Tasavvuf*, İstanbul 1998.
- Topçu, Nurettin, *Kültür ve Medeniyet*, haz.: Ezel Erverdi- İsmail Kara, İstanbul 2017.
- Topçu, Nurettin, *Millet Mistikleri*, haz.: Ezel Erverdi-İsmail Kara, İstanbul 2001.
- Toynbee, Arnold, *Medeniyet Yargılanıyor*, trc.: Ufuk Uyan, İstanbul 1980.
- Uçman, Abdullah, “Eşrefoğlu Rûmî”, *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları, VII*. Uludağ, Süleyman, *Sufi Gözüyle Kadın*, İstanbul 1998.
- Ülgener, Sabri F., *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul 1991.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, VI, ss. 3793-3805.
- Yılmaz, Hasan Kamil, *Aziz Mahmud Hüdayî Hayatı Eserleri Tarikatı*, İstanbul 1990.